

دفتر تارخ

دفتر دوم

گردآوری: ایرج افشار

تهران ۱۳۸۴

افشار، ایرج، ۱۳۰۲ -

دفتر تاریخ / به کوشش ایرج افشار - تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۸۰ -
ج: مصور، نمونه. - (مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی موقوفات دکتر محمود افشار یزدی؛
۸۰، ۱۰۰)

ISBN 964-6053-21-1 (ج. ۲)

ISBN 964-6053-92-0 (ج. ۱) ۲۵۰۰۰ ریال

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

ج. ۲ (چاپ اول: ۱۳۸۲).

نمایه.

مندرجات ج. ۱. مجموعه اسناد و منابع تاریخی. - ج. ۲. مجموعه اسناد و منابع تاریخی. -
۱. ایران شناسی. ۲. ایران - تاریخ - اسناد و مدارک. الف. بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.

ب. عنوان.

۹۵۵/۰۰۷۲

DSR ۶۴ / الف ۷۵۷

۸۰-۱۵۷۷۲ م

کتابخانه ملی ایران

ناشر : بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار

نام کتاب : دفتر تاریخ (دفتر دوم)

کردآوری : ایرج افشار

شمارگان : ۱۰۰۰

شماره انتشار : ۱۰۰

شماره گنجینه کلیات و مقالات : ۳۲

آماده سازی فنی : انتشارات ثریا

چاپ اول : ۱۳۸۲

چاپ : چاپ و نشر علمی فرهنگی کتیبه

صحافی : مهرآئین

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

شابک ۹۶۴-۶۰۵۳-۲۱-۱ ISBN 964-6053-21-1

کنجینه کلیات و مقالات

۳۲

مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی
موقوفات دکتر محمود افشاری زدی

شماره ۱۰۰

هیأت گزینش کتاب

دکتر سید مصطفی محقق داماد - دکتر سید جعفر شهیدی - دکتر اصغر مهدوی
دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی - ایرج افشار

شورای تولیت

متولیان مقامی: رئیس مجلس - رئیس دیوان عالی کشور - وزیر فرهنگ (وزیر آموزش و پرورش) - وزیر بهداشت و درمان و آموزش پزشکی) - رئیس دانشگاه تهران، یا معاونان اول هریک ازین پنج مقام (طبق ماده ۲ وقفنامه)

متولیان منصوص: دکتر سید مصطفی محقق داماد - دکتر علیمحمد میر (جانشین): دکتر حسین نژادگشتی) - دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی - مهربانو دکتر افشار - ایرج افشار - ساسان دکتر افشار

هیأت مدیره (منتخب شورای تولیت)

دکتر سید مصطفی محقق داماد رئیس هیأت مدیره (از شورای تولیت)
ابراهیم ابراهیمی نایب رئیس هیأت مدیره (از شورای تولیت)،
معاون قضائی دیوان عالی کشور

مدیر عامل

ایرج رضایی

خزانه دار

ایرج شگرف نخعی

دبیر

محمد شیرویه

*

مسئول انتشارات کریم اصفهانیان

درگذشتگان:

الهییار صالح - حبیب الله آموزگار - دکتر محمدعلی هدایتی - دکتر مهدی آذر - دکتر یحیی مهدوی - مهندس نادر افشار - دکتر جواد شیخ الاسلامی - دکتر اصغر مهدوی.

اعضای پیشین:

دکتر جمشید آموزگار - دکتر منوچهر مرتضوی - بهروز افشار یزدی.

بنام پروردگار یادداشت واقف

اول : طبق ماده ۲۳ و قفسه اول مورخ یازدهم ۱۳۳۷ ه. ش. (... درآمد باید صرف ترجمه و تألیف و چاپ کتب رسالات که با هدف این موقوفات موافق باشد و همچنین کمک به مجله آینده در صورت احتیاج و امتدادن جوایز به نویسندگان بشرح دستور این وقفه گردد.)

دوم : هدف اساسی این بنیاد علمی طبق ماده ۲۵ و قفسه (... تقسیم زبان فارسی و تحکیم وحدت ملی در ایران میباشد. بنابراین کتبی که با وجود این موقوفات منتشر شود باید مربوط به لغت و دستور و ادبیات فارسی و جغرافیای تاریخی و تاریخ ایران باشد. کتب کلاسیکی و ادبیات عمومی نباید با درآمد این موقوفات چاپ شود.)

سوم : طبق ماده ۲۶ و مقراری از کتب رسالات چاپ شده و با وجود این موقوفات باید بطور بدیه و بنام این موقوفات به مؤسسات فرهنگی، کتابخانه و قرائتخانه های عمومی ایران خارج بعضی از دانشمندان ایران و مشرقین خارج دستاورد شود (...)

چهارم : چون نظر بازگانی و انتشارات این موقوفات نیست تا حدی ممکن میان هم جایز است طبق ماده ۲۷ و قفسه پنج هیچ کتاب رساله نباید کمتر از قیمت تمام شده و همچنین مبلغی را انداز بهای تمام شده افزایش صدی ده و بیست قیمت گذاری شود (... این افزایش ۲۵ درصد بواسطه حداقل حق الزحمه فروشندگان و هزینه ایست که برای پست غیر تمویل میشود از کتاب فروشان تقاضا داریم که در این امر خیریتی که ابد اجنبه تجارتی ندارد با مایاری و تشریفاتی نبینند.

پنجم : براساس موافقت نامه دوم مورخ ۱۳۵۲، ۴، ۱۲ که میان واقف و دانشگاه طهران به امضاء رسید، قسمتهای متنی از رقبات مانند جایگاه سازمان لغت نامه محمد باقر مجلسی، باستان شناسی، بطور رایگان دانشگاه طهران گذاشته شده رقبات دیگری هم با درآمد آنها طبق ماده دوم برای اجرای مفاد و قفسه که از جمله عبارت از دادن جوایز ادبی و

فکرست تاریخی و لغوی راجع به ایران به استثنای کتب درسی، می باشد در اختیار دانشگاه طهران قرار گیرد و
وصول نموده و بنام این موقوفات اعطا و نشر گردد.

هشتم : چون طبق ماده ۳ موافقت نامه نامبرده مقرر شده است که از طرف ریاست دانشگاه لیغزاترولیان
این موقوفات که از طرف اوقاف بصورت یکمئه انتشارات بنیاد معین شده باشد برای سرپرستی اداری
امور جو از دفتر کتاب انتخاب شود، (ریاست دانشگاه آقای ایرج افشار را که از متولیان شورای است
است از طرف اوقاف نیز بصورت یکمئه نامبرده معین شده بهمت سرپرست انتخاب برقرار نمودند)

نهم : چون نگارنده این بطور بواسطه کبر سن (۸۶ سال شمسی)، از این پس نخواهم توانست به سرپرستی
این کار بپردازم، از این پس تمام اختیارات خود را در انتخاب تألیف و ترجمه و خرید کتب و غیره بفرزند
ارشد خود ایرج افشار واگذار کردم. درین چند سال اخیر هم که ده جلد از تألیفات خودم از طرف
موقوفات بطبع رسیده با کوشش سرپرستی می بوده است. کسانی که مایل به همکاری در تألیف یا
ترجمه و نشر کتاب هستند میتوانند با مراجعه کنند. تنها شرط کار موافق بودن تألیف و ترجمه با اهداف
این بنیاد یعنی ترقی ملت و کشور و تعلیم زبان فارسی و تکمیل حدت ملی در ایران که وطن مشترک زبان می
و ملی همه ایرانیان است، می باشد.

هشتم : این یادداشت کلی برای چاپ در آغاز هر یک از نشریات این بنیاد نوشته شده است.

دکتر محمود افشاری زوی

آذربایجان ۱۳۵۸ ه. ش.

محمد سزاویح

تختہ سوم

کتابی که با بودجه این موقوفات طبع و توزیع میشود باید کارها منطبق با نیت واقف و هدف تقاضا باشد اگر چه نیت یا تقاضا مجموعاً نیکه بقلم واقف منتشر شده یا می شود صد در صد این مطابقت اندر دو سبب این است که واقف قصد چاپ آنها را مال خود داشت ولی زمانیکه دارایی خود را وقف عام مخصوصاً برای انتشارات کتب تاریخی و ادبی نمود و چاپ کتب خود را هم که دارای همین جنبه است به عهده بنیاد و الکره کرد.

اما این مجوز آن نیست که تالیفات بکراهم از هر نوع که باشد و برسد چاپ نباید کتب نظم و نثری از کدستان آینه
 باوجود آن چاپ خواهد شد که هدف غایی و اقصای ترویج زبان ری و تکمیل وحدت فی ایران است و برداشته بکنی که بولی
 از نامحیرانی و جدایی طلبی و حکایت از دواغ زبانهای خارجی بقصد تعصیف بان ری و دیگر چیزهای نفرت آمیز و شایع
 سیاستهای فتنه انگیز داشته باشد نباید باوجود این موقوفات طبع و توزیع شود.

نگفته دیگر آنکه چون شاید برای چاپ کتب دفتر بنگ کارخانه فارسی که دایره مانند یعنی، انسکیلوپدی باشد، و تاریخ کامل ایران که ادواتی یاد و نیز به بیشتر دارد، و در آمد بهای نه بنیاد کفاف خرج آنها را در همینان با انداخته با یکی این موقوفات چاه نمود به شرط آنکه اجازه وقف در زمان حیات و موافقت شورای ترویج بعد از مدت بهر کس و شکلی که قانوناً قائم مقام باشد در محله دوم یاد داشت وقف فشرده در جلد سوم افغان نامه یکا ششم که کتب رسالتی که با بود جابین موقوفات چاه میشود باید منزه باشد از تحریکات سیاسی مخصوصاً آنکه نباشد بغرض سیاسی غرضی در افغان نزدش تاریخی ادبی ایران شناسی.... و در پایان آن یکا افزودم بیم داشتیم که مبادا چنین رسالتی سالها بعد از ما نخواسته و نداشته، بر سبب این بنیاد چاپ شود پس لازم بود که در این یاد داشت تذکری داده شود.. عمده مخاطب این یاد آور به بنیاد موقوفات خود ماست نه مؤسسات انتشاراتی دیگر که هر یک از دشمنان خود را در دوام و خالصی در کار آنها ندارند.

تازمانی کہ نویسنده این سطور متولی ہستم و فرزند و ائمہ میں ابرج افکار کہ بہ روز نویسندگی کا غانا گاہ و بیا شد سر پرست،
 این بنیاد است و برجی بر آبی نگہانی نخواہد بود و بعد از ما ہم امید است کہ این کوشش اداریا بد، ان شاء اللہ، اور بہشت^{۱۳۶}

تکلم و تبصره

با درشت افند و در پیش از در گذشت ...

کتاب نظم و نثری از گذشته‌ها بآینده‌ها که با سرمایه و در آمد این دنیا چاپ و توزیع شود باید منطبق با مقتضای اوقات باشد و تقاضا باشد و هرگز زبان دری و قطره این زبان و حکیم و حدیثی و مناقبت کشور ایران باشد و بوی از ناصیه کربلی و جدایی طلبی نه بد و حمایت از روح از لیبی ملی و زبانهای خارجی. به قصد تضعیف زبان فارسی دری نکند. خلاصه آنکه این کتاب به رسالات باید منظر باشد از روشهای تفکر و آسیر و سیاستهای فتنه انگیز چه بطور مرمر و چه حلقی مخصوصا نباید آلوده باشد به اغراض سیاسی خارجی در لغات و پرده‌های تاریخی، نژادی یا ادبی و فرهنگی و ایران شناسی.

کتاب تاریخی ادبی، عالمانه، خارجی که از عربی و ترکی و فرنگی و روسی به فارسی ترجمه میشود اگر دارای هر دو جنبه از سود زبان باشد، باید قسمت سودمند آنها ترجمه شود و قسمت بی‌فایده آن ترجمه نشود و باید به قصد مبارزه و مقابله عالمانه با آن باشد جابلان، زیرا گفته منطقی ممکن است مزبور باشد. شائنا که هر کسی این بنیاد و انتشارات بخشد و باید در هر حال از دروغ و افکار پرمیز کند. به گفته نظامی گنجوی:

چو توان هستی بر ادب کردن دروغی انبیا به خرج کردن

برای چاپ انتشارات رسالات و تنها نیز به حق از حق نمیخواهیم بلکه بسبب اهمیت فوق العاده سودمند بودن کتاب باید به نیز میر و داریم. این بنیاد در چاپ انتشارات کتابهای خود بطور مسلم ضرر مادی دارد و زیرا اکثر از ارزش تمام شدن. از کاغذ و چاپ و غیره از در فروش آید دارد. شاید بعضی تصور کنند که کار ما مشبه به معامله عروم و ناصر الدین باشد که تخم مرغ میفروشد و از وی دوشایی، می‌بخت و رنگ می‌کرد و می‌فروخت یک شاهی! عقیده ما بر اینست که اگر در این مؤخر را و مالی می‌کنیم سود معنوی که منظور ماست می‌بریم، و آن اینکه عقیده خود را که ترویج زبان دری و حکیم و حدیثی و مناقبت ایرانیان است و ادب می‌بریم. این زبان به حساب مصارف و فایده آید. و هدف اصلی خود محسوب می‌داریم.

برای اطلاعات و توضیحات بیشتر لطفاً بخواند منتشر شده و در ابتدا می‌تواند این بنیاد که اشاعات و افتادتهایی که با هم دارد توجه فرمایند.

و کنز محسن و انشا

مقررات مربوط به جایزه های ادبی و تاریخی

ماده ۲۴ و قضاة اول

چنانچه درآمد موقوفات به مقدار قابل اغراض باشد و اوقف یا شورای تولیت می تواند علاوه بر تالیف و ترجمه و چاپ کتب مبتنی از آن را تخصیص به جوایز برای تشویق دانشمندان، دانش پژوهان، نویسندگان و شاعران بدهند، بالاخص برای بهترین نویسندگان و شاعران در مجله آینده، بنابراین باید شعرا و نویسندگان را به سرودن اشعار و تصنیف قطعات نظم و نثر وطنی و ملی و اجتماعی، طرح اقرارات و مسابقتها و دادن جوایز از درآمد موقوفات تشویق و ترغیب نمود، تشخیص این امور در زمان حیات باوقف است که با مشورت دو متکلم مطلع خود انجام می دهد پس با بیعت شش نفره است که دو سوم از متولیان و یک سوم از بیعت دیر و شرکت مطبوعاتی آینده یا هر کس را که آنها و اینها به جایان معین کنند، مرکب خواهد بود.

ماده ۵ و قضاة پنجم

بسیب انحلال شرکت مطبوعاتی آینده آنچه در مورد تشخیص امور مربوط به آن جوایز طبق ماده ۲۴ و قضاة اول مقرر شده و میاه ۱۳۳۷ به عهده آن شرکت محمل بوده از میان رفته و انجام آن امور منحصراً به عهده واقف پس شورای تولیت است که می تواند از اهل بصیرت یاری بخوانند.

یادداشت واقف

جوایز جوایزی که در این موقوفات تعیین شده نیز مانند سایر امور آن پیرامون هدف آن است تکمیل وحدت ملی به وسیله زبان فارسی یعنی کتب و رسالات و مقالات و اشعار که در پیرامون این هدف نوشته شود، خواه به زبان فارسی خواه به زبانهای دیگر خواه به وسیله ایرانیان یا ملل دیگر خواه در خود ایران خواه در خارج می تواند نامزد دریافت جایزه گردد و برای این کار آیین نامه ای باید تهیه شود، اجمالاً اصول آن را یادداشت می کنم.

فهرست مندرجات (جلد دوم)

۵	تاریخچه صفویان	۹
۱۴۹	سفرنامه بخارا (سال ۱۲۶۰): از ایلچی اعزامی ایران	۱۰
۲۲۱	منازل پیشاور تا بخارا (سال ۱۲۲۷): حافظ محمد فاضل خان	۱۱
۲۶۷	سفرنامه خلعت براین تبریز (سال ۱۲۸۹): آقارضا خان اقبال السلطنه	۱۲
۲۸۳	دستورالعملهای کارگذاری مهام خارجه آذربایجان	۱۳
۲۸۹	۱- به میرزا جوادخان مستشارالدوله (سال ۱۳۰۸)	
۲۹۵	۲- به محمدابراهیم خان معاونالدوله غفاری (سال ۱۳۱۱)	
۳۰۲	۳- به محمدابراهیم خان معاونالدوله غفاری (سال ۱۳۱۲)	
۳۱۶	۴- به محمدابراهیم خان معاونالدوله غفاری (نیز سال ۱۳۱۲)	
۳۴۳	تفنیات ثلاثه: میرزا سلیم ادیب الحکمای قزاقی	۱۴
	قانوننامه کومپانی سفینه النجات و مجمع الخیره ایران ترجمه	۱۵
۳۷۵	محمدجعفر محلاتی	
۴۱۷	دجالیه: میرزا حبیب الله خان نظام افشار ارومی	۱۶
۴۴۱	خاطرات درباره سمیتقو و ارومیه: محمدصادق میرزا معزالدوله	۱۷
۴۶۹	تحدید تریاک: مهدی الحسینی	۱۸
۴۷۹	حمله آمد نیامد دارد: دکتر جلیل خان ثقفی (ندیم السلطان)	۱۹
۵۱۱	سفرنامه فارس - بوشهر - بختیاری سال ۱۳۰۱ - ۱۳۰۲ شمسی	۲۰
۵۹۳	روزنامه سفر سیستان: میرزا عبدالحسین منشی اقبالالدوله (سال ۱۲۸۸)	۲۱
۶۸۱	تاریخ انقلاب مشروطه: نوشته ابدیک (به ترکی)	۲۲
۷۱۳	ایران و ایرانیان: رساله ای به انگلیسی چاپ هندوستان ۱۹۰۶	۲۳
۷۹۳	«منوی» هشتمین کنگره بین المللی شرق شناسان	۲۴

یادداشت

نخستین دفتر تاریخ شامل هشت رساله در سال ۱۳۸۰ انتشار یافت و امیدست که در نظر مورخان و پژوهندگان زمینه‌های جامعه‌شناسی مفید افتاده باشد، ازین روی که دست یافتن به آن‌گونه نوشته‌های کوتاه و دورمانده به صورت نسخه خطی معمولاً دشوار است و با انتشار آنها بدین صورت در دسترس عمومی خواهد بود.

در دفتر دوم که درین صحایف به نظر مورخان و پژوهندگان می‌رسد هفده منبع دیگر متعلق به جریانهای تاریخی و اجتماعی به چاپ رسیده است.

دو تا از آنها با بخارا ارتباط دارد. اطلاعات جغرافیایی و محلی نسبت به آن شهر تاریخی در قرن سیزدهم چندان زیاد نیست و تاکنون بیشتر از نوشته‌های سیاحان اروپایی استفاده می‌شد. ولی این دو متن فارسی که یکی نوشته مأموری رسمی از ایران در عصر محمد شاه قاجار و دیگری از مأمور کمپانی انگلیسی هند می‌باشد، حاوی اطلاعات دست اول است.

رساله‌های سوم و چهارم مربوط به آذربایجان است. یکی سفرنامه‌ای است و دیگری دستورالعملهایی که دولت عصر ناصری به دو تن از کارگزاران خود برای رسیدگی به مسائل خارجی‌ها و ایرانیان ارمنی داده بوده است.

دو رساله به تریاک مربوط می‌شود. یکی مرتبط است با مسائل بهداشتی و اجتماعی آن و دیگری مربوط می‌شود به ایجاد فکر تحدید تریاک در سال ۱۳۳۳ قمری. قانون‌نامه کومپانی سفینه‌النجات یادگاری است از عصر ناصرالدین شاه برای ایجاد ایمنی (شاید نوعی بیمه) و شرایط و احوال آن.

دجّالیه در جامه طنز نقدی است اجتماعی از روزگار ناصری. مؤلف آن درین قلمرو صاحب ابتکار بوده و از جمله «مقویم» را در سخره کردن تقویمهای رقومی قدیم نوشته است.

خاطرات محمدصادق معزالدوله از دوره حکومت او در اورمیه و مندرج ساختن مطالبی راجع به سمیتقو تازگی بسیار دارد و از جمله منابعی است که مورد توجه باید قرار گیرد.

«حمله آمد نیامد دارد»، نمونه‌ای است از احتجاجات مرسوم دوره مشروطه و از حیث این که حاوی اسامی عده‌ای از ایرانیان مقیم اروپاست فایده‌بخش است.

دفتر دوم که با دو سفرنامه شروع شده با دو سفرنامه دیگر پایان می‌گیرد. یکی سفرنامه‌ای است از سال ۱۳۰۱ شمسی مربوط به اصفهان و فارس و بختیاری. این سفرنامه را مأموری نوشته است که به همراه فضل‌الله زاهدی (سپهد بعدی) بوده و زاهدی در آن روزگار به بصیردیوان شهرت داشته است.

دیگری سفرنامه مهمی است از یادداشت‌های مأموری که در سال ۱۲۸۸ قمری به سیستان رفته بود. از فاضل ارجمند آقای قدرت‌الله روشنی سیاسگزارم که انتشار آن را به این مجموعه واگذار فرمود.

آنچه در بخشهای ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۵ به چاپ رسیده صورت نسخه‌برگردان است از روی نسخه خطی یا چاپهای اصلی:

کتابچه غفاریه تألیف افضل‌الملک جغرافیای بلوچستان است به خط مؤلف. این نسخه در خاندان غفاری بوده و به لطف فرخ‌خان غفاری در اختیار من قرار گرفته است. تاریخ انقلاب مشروطیت به زبان ترکی نوشته بدیک به مناسبت آن که بازمانده از روزگار مشروطیت است و نگاه نشریات عثمانی را وانمود می‌کند به چاپ رسانیده می‌شود.

ایران و ایرانیان نوشته‌ای است به انگلیسی دارای تصاویر جالب توجه. این رساله در ۱۹۰۶ در هندوستان طبع شده بوده است.

«منوی» هشتمین کنگره بین‌المللی شرق‌شناسان چون حاوی شعری است از میرزا حبیب اصفهانی به فارسی و یادگاری است از شرکت او در آن تجمع که ظاهراً برای نخستین بار یک ایرانی بدان کنگره رفته بوده است به چاپ رسانیده می‌شود.

ایرج افشار